

Jūra J. Vaičiūnaitės ir V. Belševicos lyrikoje

INGA STEPUKONIENĖ

Vilniaus universitetas, Kauno fakultetas, Kalbų, literatūros ir vertimo studijų institutas,

Muitinės g. 8, 44280 Kaunas

El. paštas inga.stepukoniene@knf.vu.lt

Straipsnyje siekiama apžvelgti jūros (vandens) – vieno iš keturių universalių elementų (ugnis, vanduo, žemė, oras) įvaizdžio semantiką XX a. moderniosios lietuvių poetės Juditos Vaičiūnaitės ir latvių poetės Vizmos Belševicos lyrikoje. J. Vaičiūnaitė ir V. Belševica – poetinė pasaulėjauta artimos žodžio menininkės. Jų kūrybą vienijantis veiksnys – miesto erdvės vaizdavimas, moters pasaulio suvokimo ypatingumas, sąlygojantis lyrikos poetiką. Ir J. Vaičiūnaitės, ir V. Belševicos poezijoje dažnas jūros įvaizdis – įvairus ir meniškai turtingas, įprasminantis skirtingas vandens stichijos puses. Jis turi glaudų simbolinį ryšį su moters pasauliu, yra jos nuotaikų, išgyvenimų atspindys. Jūra poečių kūryboje – ir lyrinio vyksmo fonas. J. Vaičiūnaitės ir V. Belševicos lyrikoje permaininga jūra įbūtina ir mylinčiosios neišsipildžiusias svajas, aistros trumpalaikiškumą, ir gyvybinį troškimą mylėti; jūra iškyla ir kaip simbolinis erdvės riboženklis moters būčiai, ir kaip glaudžiantis motiniško vandens kodas. Ši vaizdinio semantika lemia glaudų dviejų baltų kultūrų poečių lyrikos ryšį. Darbe taikomi analitinis interpretacinis, aprašomasis, fenomenologinis, lyginamasis metodai.

Raktažodžiai: Juditos Vaičiūnaitės poezija, Vizmos Belševicos poezija, jūra, vanduo

IVADAS

Pasak M. Būrimos, žemė, vanduo, ugnis ir oras dažnai tampa centrine kultūrinių tekstų ašimi, o laikui bėgant jų turinys įgyja vis naujų konotacijų. Keturi universalios stichijos tampa įvykių atskaitos tašku, refleksijų impulsu ar dėsningu ir savaimė suprantamu fonu, kuriame skleidžiasi siužetai [6, 3]. XX a. antrosios pusės lietuvių poetės Juditos Vaičiūnaitės ir to paties laikotarpio vienos populiariausių latvių lyrikių Vizmos Belševicos poezijoje vandens stichija yra įgijusi ypatingą svarbą. Šių kūrėjų meninį pasaulėvaizdį artina ne tik moderniai lyrikai būdingas asociatyvus mąstymas, savirefleksija, dėmesys individualiai savižinai, bet kokių šlovingų sovietinio gyvenimo klausimų atmetimas ir asmenybės būties problemų, jos ryšio su kitais ir pasauliu, tautos kelio aktualizavimas [7, 123], miesto ir kultūros realijos, bet ir keturių stichijų egzistavimas atspindimo pasaulio

ritmuose bei subjekto būtyje. Vandens įvaizdis ir motyvas poečių kūryboje glaudžiai susijęs su vidiniais moters išgyvenimais ir jų raiška.

Judita Vaičiūnaitė, lietuvių lyrikoje įsitvirtinusi kaip miesto kultūros poetė, savo kūryboje įteisino estetinį tikrovės išgyvenimą. Jos, kaip ir V. Belševicos, poezijos žmogus – susitelkęs savyje, egzistencijos prasmės ieškantis nepakartojamuose būties išgyvenimuose, reflektuojantis išorinio ir vidinio pasaulio pulsavimą, būties įvairovę ir savo jausmų niuansus. Poečių kūrybą vienijantis veiksnys – miesto erdvės vaizdavimas, moters pasaulio suvokimo ypatingumas, sąlygojantis lyrikos poetiką. Vandens motyvas ir įvaizdis – reikšmingas J. Vaičiūnaitės rinkinių *Vėtrungės* (1966), *Smuikas* (1984), *Kai skleidžiasi papirusas* (1997), *Debesų arka* (2000) elementas. V. Belševicos poezijoje miesto kultūros detalių vaizdus persmelkia gausios Latvijos gamtos realijos, jos lyrikoje ryškus žemės vaizdinys, glaudžiai susietas su mentalinės geografijos ir identiteto kontekstu.

Vizma Belševica gimė 1931 m. Rygoje. Kurti pradėjo dar besimokydama gimnazijoje. Pirmąją poezijos knygą išleido 1955 metais. Studijavo M. Gorkio literatūros institute Maskvoje, kurį sėkmingai baigė 1961 metais. Dėl savo politinių pažiūrų ir idėjų buvo griežtai stebima sovietinių cenzorių. 1968 m. jos poezijos knyga „Jūra dega“ tapo nepageidaujama, autorei uždrausta publikuoti savo kūrybą. Tačiau kurti ji nesustojo, o pragyvenimui pelnėsi versdama pjeses teatrui. V. Belševicos eilėraščių rinkiniai „Visą žiemą šiemet pavasaris“ (*Visu žiemu šogad pavasaris*, 1955), „Žemės šiluma“ (*Zemes siltums*, 1959), „Metų žiedai“ (*Gadu gredzeni*, 1969), „Tarp vijoklių“ (*Madarās*, 1976), „Skaudus laikas“ (*Dzeltu laiks*, 1987) priklauso latvių lyrikos aukso fondui. Autorė kūrė ir prozą – išleido psichologinių novelių rinkinius „Kikurago apsakymai“ (*Kikuraga stāsti*, 1965), „Nelaimė namuose“ (*Nelaimē mājās*, 1979), parašė pasakų vaikams rinkinį „Po mėlynu dangaus dubeniu“ (*Zem zilās debesu blodas*, 1988). Viena populiariausių jos knygų – autobiografinis romanas „Bilė“ (*Bille*, 1992). Visiems V. Belševicos kūriniams būdinga gili dvasinė įtampa, išauganti iš realių ir aštrių gyvenimiškų konfliktų, principinga autorės pozicija, kintančio tautos gyvenimo ir kultūros reiškinių reflektavimas, tragiški tautos likimo apmąstymai. Vienas ryškiausių V. Belševicos lyrikos motyvų – žmogaus kaltė ir atsakomybė už naikinamą gamtą. Pasak Gundaro Pliavkalnio, kaip ir latvių poeto O. Vaciečio kūryboje, V. Belševicos lyrikoje ekologinės katastrofos ženklai pasirodė dar tada, kai ši tema nebuvo pripažįstama, garsiai įvardijama ir plačiai gvildinama publicistų. Rinkinyje „Žemės šiluma“ poetė su lengva ironija rašė apie žmogų – „gamtos nugalėtoją“ (o kartu ir kitaip mąstančių bei jaučiančių nugalėtoją) [4, 7]. Savo eilėraščiuose V. Belševica plačiai apmąsto visą gamtos pasaulio įvairovę, žavisi jos galybe ir pakartojamomis formomis. Kūriniuose ryški sarkazmo ir ironijos gaida reflektuojant technokratinį karą su gamta – žmonijos gyvybės alsavimu. Tai ypač būdinga rinkinio „Skausmo laikas“ eilėraščiams „Rupūžių vestuvės“, „Rekviem šaltiniui“, „Rekviem sodybai“. Poetės teigimu, gamtai reikia tiek pat pagarbos, kiek ir žmogui, „net daugiau. Nes augalas gali gyventi be mūsų, o mes be jo – ne“ [5, 14]. Tad gamta V. Belševicos kūryboje yra žmogaus biografijos dalis, jo dvasinis prieglobstis. Jos griovimas tiesiogiai yra susijęs su dvasinio identiteto prarastimi. Poetės kūryboje jaučiama ir gili pagarba gamtai kaip kitai gyvybės formai, kaip vienai iš universaliausių bendražmogiškų vertybių, ateinančių iš priešistorės.

Pasak I. Stepukonienės, to laikotarpio V. Belševicos kūriniuose vyrauja liūdesio, nevilties, sunkumo pajautos, atspindinčios dvasios dramatiškumą, nenuilstančios sielos tiesos troškuly ir jos paieškos. Vienas ryškiausių jos poezijos bruožų – etinė programa, keliami dideli etiniai ir moraliniai reikalavimai kiekvienam žmogui, aktualizuojama kiekvienos

asmenybės vertės, aukštų siekių, sugebėjimo gyventi prasmingą gyvenimą, ginti amžinąsias vertybes, atsakomybės savo artimui ir visam pasauliui tema. Tiek J. Vaičiūnaitės, J. Degutytės, tiek ir V. Belševicos poezijoje gausu eilėraščių, varijuojančių pasiaukojančio, dėl kitų gerovės aktyviai veikiančio subjekto vidinio vyksmo istoriją, kuriai priešpriešinama išdavystė, individo dvasinis menkumas. Daugelis jos kūrinių formuojami prasminių ir emocinių kontrastų, priešinio ir sankirtų principu: juose ryškus kasdienybės ir amžinumo, pasyvumo ir aktyvaus veikimo, dvasinio tapsmo ir vidinės degradacijos konfliktas, išreiškiamas Prometėjo, Don Kichoto, degančios jūros, vėjo, kalno kopėjo ir aklo ar kurčio vergo, bailio, šiltų takų simbolika. Išdavystė, patekimas vergovėn, idealų praradimas – temos, poetės kūryboje susipinančios į ištisus motyvų ciklus ir atspindinčios būdingas laikotarpio realijas [7, 123–124].

Ir V. Belševicos, ir J. Vaičiūnaitės poetinėje sistemoje svarbūs visi keturi mitologiniai elementai (vanduo, oras, žemė, ugnis), kuriems suteikiama ypatinga galia. Vanduo jų lyrikoje tampa neišsemiamu dvasiniu ir stilistinių variacijų šaltiniu. Šio straipsnio tikslas – apžvelgti jūros (vandens) įvaizdžio semantiką XX a. moderniosios lietuvių poetės Juditos Vaičiūnaitės ir latvių poetės Vizmos Belševicos kūryboje.

PERMAININGOS JŪROS SEMANTIKA

J. Vaičiūnaitės ir V. Belševicos poezijoje išryškėja sudėtingas ir daugiasluoksnius vandens stichijos vaizdinys, artinantis poečių kūrybą. Vandens – jūros, upės, ežero, šaltinio, upeilio, lietaus, sniego, šerkšno – įvaizdžiai yra reikšmingas jų poetinio pasaulėvaizdžio elementas, pirmiausiai įbūtinantis greitai prabėgančius įspūdžius. Vanduo J. Vaičiūnaitės lyrikoje išskyla kaip gyvybė ir dvasinė atgaiva („Tai atodrėkio gyvas vanduo – tai čelestą, čelestą, čelestą išgirstu“; „Anapestai“, rink. *Smuikas*), jo nebuvimas – netekties, vidinio išsekimo sema. Egzistencinį vienišumą poetės lyrikoje dažnai perteikia išsekusio fontano įvaizdis („Gatvėj prie išsekusio fontano / mėlynais balandžiais plakės laisvė...“; „Vasara su mėlynu dienoraščiu“, rink. *Smuikas*). Vandens vaizdiniai J. Vaičiūnaitės ir V. Belševicos kūryboje tarsi įprasmina G. Bachelard'o pasaulio koncepciją: „Jeigu pasaulis yra mano valia, tai jis tiek pat yra mano priešininkas“ [1, 266].

Ir J. Vaičiūnaitės, ir V. Belševicos lyrikoje plačiai atsiveria miestietiškos kultūros realijos, tačiau jų lyrikos centras – moteris – projektuojama ne tik į šią kultūrą, bet ir į gamtą. J. Vaičiūnaitės lyriniam „aš“ būdinga magiška galia jausti gamtos ritmus ir persidengiantį jų pulsavimą („Hiacintais kvepia man sniegas, / hiacintais – žiemos lietus“; „Žiemos lietus“) [10, 12]. V. Belševicos poezijoje moteriškajam „aš“ veriasi pirminė jutiminė tikrovė („Pirštais jaučiu aš dar gelmių šaltį“; „Pirštais jaučiu aš...“) [2, 9]. Eilėraštyje „Aqua marina“ burių audėja, likusi ant kranto, tyliai sėdi su „sraige rankoje“ (rink. *Žiemos lietus* [10, 104]). Įvairios moters pasaulį atspindinčios vandens stichijos reprezentacijos – lietus, rūkas, sniegas, ledas, vėtrų gausmas – autorių kūryboje neretai glaudžiai siejasi su jūros vaizdiniu. Žvejų kaimai, jūros pakrantė, kopos, smiltys, vilnijančios bangos, žuvies kvapo prisodrintas oras, laivai, kriauklės, kiaukutas, gintarai – vieni būdingiausių ir J. Vaičiūnaitės, ir V. Belševicos lyrikos įvaizdžių. Jūra yra ir vaizdingas žaismingo bei trumpalaikio dviejų susitikimo fonas (V. Belševicos „Aš švilpauju ant jūros kranto“, J. Vaičiūnaitės „Zvejniškiemas. Molas“). Jūros stichijos įprasminimas leidžia gretinti abiejų poečių meninius pasaulėvaizdžius, atskleisti jų poetinės pasaulėautos ypatumus. Jūros vaizdiniai jų lyrikoje – įvairūs, meniškai turtingi, įprasminantys skirtingą vandens stichiją, panašios semantikos ir poetinės išraiškos.

Kaip ir būdinga to laikotarpio poezijai, viena būdingiausių J. Vaičiūnaitės ir V. Belševicos lyrikos temų – praeitis, joje buvę daiktai, žmonės, įvykiai, reiškiniai (J. Vaičiūnaitės „Kanonas Barborai Radvilaitei“, „Senos fotografijos“, V. Belševicos „Goja“). Šiuose kūriniuose reflektuojama iškilų praeities epochų asmenybių būtis, iškyla ryškūs jų paveikslai; eilėraščiuose aktyvus veiksmas perkeliamas į ateitį. Ir priešingai, su vandens pasauliu siejama atmintis dažnai projektuojama į neveiklumą. Jūros – permainingos, nuolat judančios, banguojančios – gelmės slepia turtingą ir nežinomą pasaulį, joje pulsuoja gyvybė. Jūra / vanduo, gali ją duoti ir atimti, teikti palaimą ir neviltį. J. Vaičiūnaitės rinkinio *Smuikas* eilėraštyje „Atsimink“ lyriniame vaizde atsiveriančioje moters atsiminimo erdvėje susikerta jūros lauko elementai – augalai, paukščiai ir praėjusio laiko realijos, daiktai, – visa tai, kas, pasak G. Bachelard'o, sudaro jūros materijos grožį [1, 167].

*keltą per marias su alkanom žuvėdrom,
sunkvežimius, žalią vandenį, laivų stiebus,
tas kriaukles, tas perluotes, kurias užvėrėm
ant plonytės nujautimo nyties,
autobusą,
tuos bereikšmius, tuos drovius žodžius –
tuos jūros brangakmenių
atsimink lyg užrašą ant sraigės amen,
XVII-ojo amžiaus jūrininko rankom
amžinai įrėžtą, atsimink,
nesąmonė –
triukšmas, vėjas, vandeny tyła, muziejus –
iškamšos pabaisišku žuvų, tamsa ir
vakuumas,
nujautimo nytis, jūržole mus siejanti,
vos tik užsimerkus – nykios tavo akys... [9].*

G. Bachelard'o manymu, vandens vaizduotės būvis dažnai atitinka skaidrumo ir vaiskumo, šviesių ir laimingų spalvų svajonę [1, 168]. Šių baltų poečių lyrikoje jūra atspindi tai, ką tyrėjas apibrėžia kaip „vandens lemtį“, moteriškai būčiai uždedančią žmogiško skausmo naštą [1, 168]. Į eilėraščio „gamtišką“ harmoniją įsibrauna technikos detalės (keltas, laivų stiebai, autobusas), prisiminimai apie jūrininką iš sudužusio laivo, muziejaus „pabaisiškos žuvys“. Akių be gyvybės metafora įtvirtina širdgėlos, nutrūkusių santykių temą. Visa tai žymi nelaimių istoriją, kuri projektuoja vadinamojo *sunkaus vandens* (G. Bachelard'o terminas) įspūdį, kuria egzistencinio tuštumo pajautą, „įtraukia visą gamtovaizdį į savąją lemtį“ [1, 176].

Greta šių vandens vaizdinių V. Belševicos ir J. Vaičiūnaitės lyrikoje egzistuoja ir kita jūros erdvė, implikuojanti priešingą nuotaikų ir jausmų paletę, – pajūris, kuris iškyla kaip savotiškas visatos lopšys: poetinė eilėraščių vaizdų simbiozė čia susieja dangaus ir vandens plotus, kryžiuoja šių erdvių įvaizdžius, implikuodama pasaulio reiškinių ambivalentiškumą. Tai ryšku J. Vaičiūnaitės rinkinio *Žiemos lietūs* eilėraščiuose „Kriauklės“, „Be pavadinimo“. V. Belševicos lyrikos „aš“ taip pat išgyvena netikrumą, reiškiama šviesos ir šešėlių persimainančiu atspindžiu jūros paviršiuje, dvasinį sunkumą, kurio slegiamas nori padėti galvą ant pilko iš vandens kyšančio akmens. Jūra dažniausiai ženklina

moters disharmonišką būtį, neišsipildantį, nenumalšinamą troškimą („Nekelk prie lūpų jūros vandens – Kuo daugiau išgersi, tuo labiau troškins“; „Kas sykį gėrė Salacgryvos vandens...“ [2, 83]), jos toliai neperregimi, virš jų grėsmingai klykauja žuvėdros („Akmenys“ [2, 84]). Poetės „aš“, nuvargintai gyvenimo naštos, norisi susilieti su jūros „pilka migla“, tačiau ji stojasi ir ryžtingai eina, iš vandens įgijusi netikėtos energijos. Taip išreiškiamas jūros ir moters būties permainingumas, taškančios bangos virsmo glaudžiančia, atgaivinančia, žadinančia vilnimi, atspindinčia dangų, baltus debesis – taigi visatos prieglobstį, simbolinė architektonika. J. Vaičiūnaitės eilėraštyje „Zvejniekiemas. Molas“ (rink. *Smuikas*) jūra susilieja su laukų kvapais („... ta pieva su jūros kvapu, / ji išniro iš vasaros / šimet, / ir ją į laukinį / rugpjūčio vainiką / viltingai įpinsiu“) [9, 76]. Jūros vanduo subjekto simboliškai sulieja su visatos esybe:

*Iš tolo mums padvelkė
Vandeniu,
Eglėm apaugusiom kopom
Nubridom prie jūros
Ir valty ant smėlio
Stebėjom saulėlydį
Ir akmenis kranto ramybėj,
Kur kiaukutų
Kirams ieškojom,
Ir jautėm,
Kaip slenka naktis
Į gegužraibių tykų slėnį... [ten pat].*

Taip poetiškai nusakoma G. Bachelard'o aptartoji „vandens ir nakties švelnumo sąjunga“, „naktis prie vandens, turinti ypatingą skonį“ [1, 215]. Naktis, jūros vandens plotai, vidinės palaimos šviesos nutviekstas oras yra intymus bendravimas su didžiąja gamta, liudijantis subjekto būties didžiąsias akimirkas.

J. Vaičiūnaitės ir V. Belševicos lyrikos „aš“, kaip ir jūra, – tyli, gili ir kartu siautulinga. Būdinga J. Vaičiūnaitės moters reprezentacijos forma – mylinčiosios patyrimai. Cikle „Kambarys ant kopos“ moteris apimta egzistencinio netikrumo naštos – pilnatvės nebuvimas dažniausiai kyla iš netvaraus meilės ryšio, jos laikinumo. Eilėraščio „Įlanka“ vaizdinėje plotmėje iškyla dviejų susitikimas prie jūros, čia jie lesina alkanas žuvėdras. Poetės lyrinio „aš“ viduje verda galingi jausmai: vėtrungės, lietaus, jūros, plėšrių paukščių įvaizdžiai grindžia glaudų moters ryšį su siautulingu pirmapradžiu elementu – vandeniu, perteikia moters vidinėse gėlmėse kunkuliuojančią ir nenumalšinamą aistrą, dvasinį chaosą.

*Vėjas prapučia aplytą lietpaltį.
Marga skarelė – vėtrungė.
Muiluotoj jūroj – šiaurės ir dangaus blyškumas.
Aš tau nešu žuvėdrišką neaiškų jausmą,
Kai plėšriai klykia paukščiai,
Girgžda šaltas smėlis,
Nesugrižta škunos [10, 78].*

Jūra čia yra ne tik aistros simbolis, bet ir fonas, leidžiantis atsiverti žmogaus vidiniam pasauliui ir tikriesiems jausmams, ir stichija, keičianti realybę. Lyrinio „aš“ mintys ir jausmai tarsi prityla, susilieja su pasaulį užvaldančia lietaus / jūros stichija, prieš kurią jis pasijunta mažas ir bejėgis. Siaurai apibrėžtas uždaras lyrinio vyksmo centras – įlanka, negalėjimas prasiveržti į tolimus horizontus simbolizuoja svajonės žlugimą, išsiskyrimą, pasikartojančią laukimo poziciją. Jūros, jos vandenų permainingumas, paslaptینگumas, impulsyvumas ryškus ir antrajame ciklo eilėraštyje „Tiras“, kuriame sujaukta harmoninga gyvenimo tėkmė ir sudėtingas meilės ryšys atspindimas mūšos ir vėjo įvaizdžiais. Jaučiamą sąlyginį situacijos stabilumą („Mūša ir jūros vėjas už pirmųjų mūrinių namų pritylo“) nutraukia suardytos pasaulio tvarkos pojūtis, kai *kito* artumas, buvimas šalia išlieka nepasiekiamas. Lyrinės herojės sąmonė atkuria išsiilgtą patirtį, šaukiasi „savosios aplinkos“ naktį – poetiniame vaizde susipina vidaus (namų / laiptų / kiaukuto) ir išorės (jūros bangų) erdvės, panirstama į svaiginančią meilės aistros begalybę:

Išlik.

Ir jūros vėjas laiptuose atgis,

Ir seno namo kiaukutas

Vėl skleis vidinę šviesą,

Vėl užplūs banguojančios glamonės, būtinos

Kaip muzika – truputį balaganinė

Ir laikina lyg putas [10, 80].

Taip jūrai būdingas nepastovumas (jūros vėjas, bangos, putojantis vanduo, išnykstanti puta) tarsi įbūtina dviejų tarpusavio santykius valdančią trumpalaikę aistrą, dingusį nuoširdumą, supratimą ir gyvybinį troškimą mylėti, atveriantį gyvenimo dramą. Jūros laukui priklausantis kiaukuto simbolis – priešinga vandeniui kategorija, įprasminanti harmoningą ramybę ir pastovumą, saugių namų šviesą.

Jūra mitologijoje yra riba, skirianči du – šiapusinį ir anapusinį – pasaulius. J. Vaičiūnaitės lyrikoje jūra taip pat yra takoskyra, psichologinis asmenybės tapsmo ar tarpusavio santykių riboženklis, dalijantis pilnatvės ir nerealiizuotos būties laukus. Su egzistenciniu pilnatvės jausmu siejama ne atvira – jūros, pakrantės, bet uždara erdvė – kambarys ant kopos (namas prie jūros). Kita erdvė – jūros gaubiama sala – metaforizuojama kaip apgyventa: „Tos valandos įsižiebė naktį / lyg mažos apgyventos salos... / Bet nebėra daugiau / į ją nei valtinko, nei brastos, nei kelto.“ Gilų moters vienatvės jausmą įbūtina „tuščias paplūdimys“ [10, 80].

Kaip ir daugelyje J. Vaičiūnaitės eilėraščių, mylinti moteris V. Belševicos poezijoje – ne aktyvusis, bet pasyvusis poliuis – laukiantis, kenčiantis. Tą išreiškia daugybė su jūros lauku susietų vaizdinių. Šios poezijos moterį užvaldžiusi tylą valdo ir jos santykius su *kitu* („Aš esu moteris. / Aš esu tylą“ [2, 93]). Su tylą siejama ir jūra („Taip ilgesingai jūra kažko laukia, / Kad kvėpuoti nedrąsu“ [2, 93]). Ši jūros tylą metaforizuoja ilgą nesikalbėjimą, sunykusį natūralų tiesioginį ryšį, jau negalintį virsti kalba. Prislopusio vandens tylą, kai dingsta garsų harmonija, G. Bachelard'as laikė mirties ženklu, siejo su dvasine graužatimi [1, 181–182]. Poetės kūryboje jūra iškyla kaip erdvė, kurioje bene stipriausiai atsiveria moteriško gyvenimo skausmas, vargas ir nelaimės. Baltos jūros putos – tarsi saugaus ir nesaugaus būvio riboženklis:

*Neikite, moterys!
Neikit prie jūros
Dailiais bateliais smėlį semt...
Klausykit manęs, moterys, likit už kampo,
Kur per šviesos žiedus pervertas liepų auksas <...>.*

*Balta putų linija. Tamsos lygi siena.
Tiktai vieną atsaką tyloj gali išgirst.
Saugokitės, moterys!
Ašėjau sykį prie jūros.
Ta, kuri grįžo atgal, jau buvau ne aš.*

(„Neikite, moterys!“ [2, 91])

Moters atėjimas prie jūros – lyg baltų mitologijos Eglės, kurios statusas netikėtai paskiečia. Anot G. Bachelard'o, baimė priartėti prie jūros bangų atliepia aprašytą Ofelijos kompleksą, siejamą su pražūtingos lemties ir mirties, melancholijos semomis, kylantį iš gyvenimo liepsnoje sudegusios aistros, negalėjimo būti *kito* suprastam [1, 202]. Į eilėraščių įtraukiama ir jūros – žiaurais vandens – sema. Individualaus gyvenimo įvykiai kūrinyje vaizduotės pakeliami į kosminį lygį; jūra suvokiama kaip atšiauri aplinka, metaforiškai plakanti savo bangomis, neapkabinama, nenugalima, žvėriškai šėlstanti, nešanti vandenyno rūstumą, jos gelmėse aidai paskendę varpai. V. Belševicos eilėraštyje „Ne tas pats...“ jūra įprasmina ir nepatikimo pasaulio pajautą. Nors lyrinis „aš“ gėrisi kopomis, iš kurių stiebiasi plonytės smilgos, girdi ramų bangų teškenimą, smilgos eilėraštyje nėra stabilumo ženklas; jos lyg strėlės, galinčios perkirsti saulę ir debesų veidrodį [2, 85], – taigi sugriauti pasaulio harmoniją ir įprastą tvarką.

V. Belševicos lyrikoje vanduo, jūra apima ir G. Bachelard'o aptartą tyrumo ir apšvalymo, moralės, vertybinio centro semą. Tyrumas, viena pagrindinių vertę lemiančių kategorijų, neatsiejamas nuo lyrinio „aš“ savivokos priešinant save su *kitu*. Ciklo „Parašai prie paveikslų“ eilėraštyje „Botičelis. Afroditės gimimas“ iškyla moteriško grožio pirmąpradiškumas – vandenyje įžvelgiama tobula natūralaus grožio materija:

*Tai aišku, esi tu iš jūros putų, švytėjimo,
Kuris slysta bangų skaidrumu,
Iš perskelto perlo rožinių ratilų,
Iš debesų atspindžio, Afrodite [2, 135].*

Šis akinantis dieviškas grožis priešinamas žemiškam paprastumui ir kuklumui, motiniškam moteriškumui: „Aš – tiktai iš žemės. Iš sunkaus molio“, pro kurį prasikala ir paskui kantriai auginamas liaunas daigas. Tai moters / žemės – augintojos, maitintojos archetipas, liudijantis dvasinį tyrumą, patikimumą ir pastovumą, kuris laimi kovą prieš išorinį grožį: „Kol besistiebiančią sėklą vien žemė gali auginti, / Aš nebijau tavęs, Afrodite.“

*Tegu jis aukoja balandį tau... Baltam sparne
Žemės raudono kraujo lašelis spindi.
Kas gimęs moters glėbyje, tas pareis
Pas moterį atgalios, Afrodite [2, 135].*

Auginanti moteris-motina-žemė – dvasinio tyrumo idealas, *galios* materija. Senoji mitologinė forma – grožio deivė Afroditė ir moteris-žemė-gimdytoja simbolizuoja susikertančias kūniško grožio, aistros ir taurios ištikimybės, pastovumo jėgas. Šie prasminiai kontekstai suartina J. Vaičiūnaitės ir V. Belševicos lyriką. Ryškiausi jų ženklai matyti J. Vaičiūnaitės poezijoje (rinkinio *Vėtrungės* ciklas „Keturi portretai“): tauri ir tyra Penelopė ištikimai laukia iš Trojos karo turinčio grįžti vyro Odisėjo, kurio balso aidą į tuščią kambarį atneša jūros užesys kriauklėje [8, 51]; ir karštai mylinti drąsi Nausikaja, kuri sudužus Odisėjo laivui stojiškai pripažįsta: „Aš – Nausikaja. Aš jūreivių padermės. / Ir aš turiu kažką iš žūstant sutikto laimingo laivo“ [8, 49]. Šiomis metaforomis įprasminama moteriška būtis – pasiaukojimas, taurumas, dvasinis tyrumas ir veržlumas, aktyvumas, ryžtingumas. Jūros permainingumą ženklinančiomis vertybinėmis priešybėmis – ramumu ir nerimastingumu, pastovumu ir audringumu – J. Vaičiūnaitės ir V. Belševicos poezijoje grindžiama moters vidinio pasaulio architektonika, brėžianti esminių poetinių paralelių lauką.

JŪROS-MOTINOS KODAS

J. Vaičiūnaitės ir V. Belševicos gamtos lyrikoje regime ir jų kūrybai būdingą „motiniško vandens“ kodą. Anot G. Bachelard'o, gamtą mylime dar jos nepažinę, kaip sūnūs žvelgiamoje į ją su meilium smalsumu; gamta – motinos projekcija, o „jūra – vienas didingiausių, pačių pastoviausių motinystės simbolių“ [1, 225]. Neatsitiktinai poečių eilėraščiuose susipina jūros pasaulio elementai, realijos – subjekto pašamonėje išskylančios meilės vaizdiniai yra nukreipti į „būtybę-prieglobstį, būtybę-peną, kuria buvo motina“ [1, 226]. Tai ryšku J. Vaičiūnaitės eilėraštyje „Purpuro kriauklės“ (rink. *Kai skleidžiasi papirusas* [11, 20]). Eilėraštyje „Mėlynoji žemė“ vaizduotės galia nukreipia į pirmąją būties situaciją, tarsi liudydama poreikį semtis galios, pasitikėjimo ir stiprybės iš pagrindinio jausmo (motinos) [1, 226]. Jį sublimuojančiu simboliu tampa gražiausias jūros reliktas – gintaras:

*Kasdien vis raustis mėlynojoj žemėj –
gintaro kasyklose,
kai gaudžia jūra smilkiny,
kai sapnuose randi kassyk
po gintaro grynuolį
su pirmykščio augalo fantastika,
kasnakt iš Kretos, Trojos rūškanų griuvėsių
vėl atkasti
tą seną saulę, spindulio šukes,
ko laikas nenutrynęs,
nors visa tik rūkų paveikslai,
kur suspindo gintarinis
Aleksandrijos lakas
ant senųjų Romos instrumentų,
kasdien, kasnakt, kad šitas šventas lobis
nesumenktų,
vis raustis mėlynojoj žemėj,
kur tamsoj tarp luitų kaba
ta laimės atskala, tas lašas,*

*gintaro skaidriausias gabalas,
 kurį gal tavo prosenėms į kapą dėjo,
 auštant titnagu
 išraižė briedės galvą,
 kad tavęs bėda kur neištikty,
 kad tavo begaliniai horizontai
 būtų neužtemę –
 čia tavo jūra, tavo dangūs,
 tavo mėlynoji žemė. <...>*

Sąsaja su praeitimi yra viena seniausių tradicinių vandens stichijos simboliinių prasmų. Sugrįžtama į istorinės atminties laiką, senąsias civilizacijas ir kultūras, simboliškai brendusias ant moteriškų rankų, išpuoselėtų jų meilės šviesos. Tarp šių kultūrų augo ir baltų kultūra, kurioje gintaras – materialinis ir dvasinis paveldas – turėjo išskirtinę prasmę. Baltų pasaulio reliktas – mažytis sakų lašas, gimęs jūros gelmėse, simboliškai teikė apsaugą, laimino ateitį, susiejo giluminiais ryšiais su savuoju kraštu. Todėl paskutinėse eilutėse nuskambanti ištarmė – „Čia tavo jūra, tavo dangūs / tavo mėlynoji žemė“ – tarsi įbūtina meilę gamtai-visatai ir savai kultūrinei-istorinei erdvei ir, anot G. Bachelard'o, kompensuoja skausmingą kažko nebuvimą, suteikia objektyvią prasmę motiniškos meilės begalybei [1, 226].

Toliau brėžiant jūros motiniškumo semą, V. Belševicos lyrikoje vanduo virsta pirminiu – pieno – vaizdiniu, liudijančiu neužmirštamą meilę („Nėra nei debesų, nei jūros, / Tikta balta pieno migla“; „Akmenys“ [2, 10]). Jūros vanduo tampa nepermatomas; orą ir vandenį, dangų ir žemę jungia kosminis, beribis, švelnus vaizdas. Pasaulis tarsi maudosi pieno mėnesienoje, tikroje fiziniėje laimėje; subjektas patiria drungno oro, švelnios šviesos palaimą ir sielos ramybę, atsiduria svajonių viešpatijoje. Jį ramina malonaus motiniško prieglobsčio prisiminimas. Rinkinyje „Metų žiedai“ į jūrą kreipiamasi kaip į motiną: „Gelbėk, mane jūra, / Aš skęstu. / Skęstu prisiminimuose. Man reikia kristi į tavo tolumą / kad vėl kieta žeme / virstų atminimų suėstas krantas“ („Gelbėk, mane jūra...“ [2, 138]). Jūra-motina simboliškai turi suteikti kažką ypatingo, tikro, kas atneštų stiprias egzistencines permainas, leistų įgyti galios pasaulyje, atgyti neatpažįstamai. „Išgelbėk, mane, jūra, / tu vienintelė didesnė už meilę /, platesnė už ilgesį /, ir paprasta esi – / kaip prisilietimas //“ [2, 138]. Taip skatinami prigimtiniai jausmai, persmelkiantys visą žmogaus būtį, keičiantys mintis, norus, elgesį. Tyras jūros vanduo, kuriuo nusiprausiamą, pažadina regėjimo energiją, aktyvina žvilgsnį. Eilėraštyje „Ir jūra kažkada tyli, tyli...“ su jūra kalbama kaip su pavargusia sena moterimi – motina:

*Nors mirksnį atsipūsk...
 Žinau, tau tokią našta
 Krauna ant pečių, neklausdami, ar paneši.
 Ir stipria moterim vadina.
 Kaip liūdnei
 Tavo žiluos plaukuose žiba balta ietis.
 Pražilti tokiai jaunai...
 Nuvargti tokiai jaunai, jūra...
 Ji paslepia akis manuos delnuos.*

*Ir gintaras karštais lašais vis krinta, krinta.
Kokia tyla aplinkui žemėj...
Jūra verkia [2, 94].*

Taigi baltų poečių lyrikoje reprezentuojama sudėtinga moters esybė – gaivališka, trapi, ilgesinga, mylinti, nusivilianti, siekianti, ryžtinga.

Jūra – viena iš išpūdingiausių vandens reprezentacijų J. Vaičiūnaitės ir V. Belševicos kūryboje, glaudžiai susijusi su moters vidine savastimi ir ją atspindinti, – brėžia ne tik poetinio sąlyčio taškus, bet ir takoskyras. J. Vaičiūnaitės lyrikoje jūros vaizdinys glaudžiai siejamas su kitomis stichijomis – oru, ugnimi. V. Belševicos lyrikoje į poetinio vaizdo centrą dažniau iškyla žemė. Ši kūrėjų meninio mąstymo, pasaulėjautos būdinga ypatybė ir lemia skirtingus poezijos meninius vaizdus.

Gauta 2018 04 24
Priimta 2018 08 31

Literatūra

- [1] BACHELARD, Gaston. *Svajonių džiaugsmas. Ugnies psichoanalizė. Vanduo ir svajonės. Erdvės poetika*. Iš pranc. k. vertė G. Baužytė-Čepinskienė. Vilnius: Vaga, 1993.
- [2] BELŠEVICA, Vizma. *Raksti*. 1 sėjums. Rīga, 2010.
- [3] „Dvīnu zīme“: *Vizmas Belševicas nozīmē latviešu literatūrā un vēsturē*. Konferences materiāli. Rīga: Karogs, 2006.
- [4] *Jaunā Gaita*, 1967, Nr. 64.
- [5] *Karogs*, 1982, Nr. 4.
- [6] *Literatūra un kultūra: process, mijiedarbība, problemas*. Daugavpils universitātē, 2011.
- [7] STEPUKONIENĒ, Inga. *Baltų literatūra XX amžiaus antrojoje pusėje*. Kaunas, 2007.
- [8] VAIČIŪNAITĖ, Judita. *Vėtrungės*. Vilnius: Vaga, 1966.
- [9] VAIČIŪNAITĖ, Judita. *Smuikas*. Vilnius: Vaga, 1984.
- [10] VAIČIŪNAITĖ, Judita. *Žiemos lietus*. Vilnius: Vaga, 1987.
- [11] VAIČIŪNAITĖ, Judita. *Kaip skleidžiasi papirusas*. Kaunas: Orientas, 1997.
- [12] VAIČIŪNAITĖ, Judita. *Debesų arka*. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos l-kla, 2000.

INGA STEPUKONIENĒ

The Sea in the Poetry of Judita Vaičiūnaitė and Vizma Belševica

Summary

The lyrical poetry of Judita Vaičiūnaitė (Lithuania) and Vizma Belševica (Latvia), modern poetesses of the second half of the twentieth century, vividly reflects the realities of urban culture. However, the centre of their lyricism, the woman, is projected not only in the urban environment, but also in nature. The four mythological elements (water, air, earth, and fire) are given special powers and are highly important in both Belševica's and Vaičiūnaitė's work. Water in their lyrical poetry becomes an inexhaustible source of spiritual and stylistic variations.

In the poetry of Vaičiūnaitē and Belševica, the sea is not a metaphor for harmony, but for anxiety, which contrasts with the representation of earth, sky, and clouds. These elements are often opposed to water paradigms like lakes, rivers, rain, snow or frost, which hide mysterious worlds. The representation of the sea is rather controversial: the overall image is shaped from a multitude of different impulses and impressions that arise from different situations of life. One of the most typical lyrical themes in Vaičiūnaitē's and Belševica's work is the past and remembrance of things, people, events, and phenomena. They reflect on the existence of prominent past personalities by representing their vivid images; the reader can feel the spiritual motion and projection of dynamic actions into the future. Meanwhile, memories related to the realm of water often project passiveness.

The poetry of Vaičiūnaitē and Belševica reflects a strong symbolic link between the sea and the woman. The lyrical "I", like the sea, is silent, deep, mysterious and, at the same time, turbulent. The sea also embodies the feeling of global insecurity. The seabed metaphorically represents the threshold between the safe and the dangerous states of a woman, separating the complex world of earth from the inscrutable water world, which may instantly transform the woman's status. The sea also implies the sense of purity and purgation, the axis of morality and value as discussed by Bachelard. Purity is one of the main value-determining categories, inseparable from the self-awareness of the lyrical "I", which stands in opposition to *the other*.

In their experience of nature, they share the same motif of "motherly water". It is not by chance that the poetry of Vaičiūnaitē and Belševica merges the elements of the sea world and reality – images of love appearing in the subconscious of the subject are directed to "the shelter creature, the nourishment creature symbolic of the mother". This semantics of the sea brings together the poetry of the two Baltic poets.

Keywords: poetry, Judita Vaičiūnaitē, Vizma Belševica, sea, water